

но показав марність спроб обігнати розвинені країни на основі побудови альтернативної соціальної системи таким шляхом.

Програма модернізації – це завдання наздоганяючого розвитку, а не «соціального проектування». Модернізація – це процес пристосування економіки й суспільства до умов, в яких існуюча соціально-економічна система відчуває себе некомфортно, програючи конкурентам або відчуваючи неминучість відставання. У нашій країні наявна вкрай однобічна індустріальна база безнадійно відстає у сфері високих технологій, управляється неефективним бюрократичним апаратом і небезпечно експериментує з прискореним зростанням соціальної нерівності. За таких умов модернізація стає життєво необхідним, а не просто бажаним заходом, для досягнення якої доцільно глибоко вивчити досвід попередніх років.

Монографія В.В.Ткаченка робить конкретний вагомий внесок у розуміння складного періоду вітчизняної історії, коли, попри значне зростання ролі науки в усіх сферах життя, супроводжуючі цей процес непримиренні суперечності й грубі помилки керівництва держави завадили системному перетворенню радянського суспільства на прогресивній основі. Глибоке критичне вивчення помилок 1920–1930-х рр. надасть змогу уникнути їх повторення в незалежній Україні, що збільшує не тільки наукову, а й громадсько-політичну вартість рецензованого видання.

В.І.Онопрієнко (Київ)

Franziska Bruder

«Den Ukrainischen Staat erkämpfen oder sterben!». Die Organisation Ukrainischer Nationalisten (OUN). 1929–1948. – Berlin: Metropol, 2007. – 299 s.*

Франциска Брудер

«Здобути Українську державу або загинути в боротьбі за неї!». Организация українських націоналістів (ОУН). 1929–1948. – Берлін: Метрополь, 2007. – 299 с.

Монографія Франциски Брудер¹ присвячена діяльності Організації українських націоналістів у 1929–1948 рр. До свого видання ця праця була захищена як дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук (Ph.D.) у центрі дослідження антисемітизму Берлінського технічного університету (Technische Universität Berlin). У назву праці авторка винесла гасло ОУН: «Здобути українську державу або загинути в боротьбі за неї!». Саме радикалізм при досягненні визначених цілей і завдань, а також жертвовність націоналістів, на думку німецької дослідниці, і відрізняли цю партію від багатьох інших тодішніх українських політичних організацій.

У Німеччині праця вже здобула позитивні відгуки. На увагу заслуговує залучена широка джерельна база – у книзі використано документи 18-ти (!) архівів Німеччини, Польщі й України. Рясно цитуються й опубліковані п'ятьма мовами матеріали.

Монографія складається зі вступу, закінчення і кількох хронологічних розділів: «ОУН у 1929–1939 рр.», «ОУН – ОУН(б) із вересня 1939 р. по вересень 1941 р.», «ОУН(б) – ОУН–УПА з осені 1941 р. по осінь 1944 р.» і «ОУН–УПА з осені 1944 р. по кінець 1948 р.».

Згідно з шаблоном (своєрідним прокрустовим ложем), кожен хронологічний розділ складається з чотирьох параграфів: «1. Історичне тло – ситуативні чинники»; «2. Політичні цілі і політико-ідеологічні відправні точки»; «3. Мобілізуючі структури»; «4. Стратегії дій». Кожен із параграфів №2–4 поділяється на глави, а остання глава параграфа має назву «Резюме», де коротко переповідається зміст відповідного розділу.

* Рецензія написана завдяки фінансовій підтримці фонду Герди Генкель (Gerda Henkel Stiftung, Düsseldorf).

Переклад із російської – редакція «УІЖ».

Утім, якщо і є потреба у наявності такого структурного елемента, то логічніше було б розділ завершити висновками, які представляють собою не механічний дайджест викладеного, а аналітичне підбиття підсумків.

У книзі Ф.Брудер підкреслюється пригноблене становище національних меншин у міжвоєнній Польщі. У Галичині і на Волині українці були в основному селянами, до яких зі зневагою ставилися мешканці міст – здебільшого поляки. Оунівці в ті роки охоче вдавалися до порівняння західних українців із чорношкірим населенням США (с.44). На думку Ф.Брудер, саме з фрустрації забитого, малограмотного і приниженого сільського населення і народився фанатизм націоналістів, які в монографії німецької дослідниці неодноразово названі «фашистами», а теоретичні твори ідеологів ОУН, за Ф.Брудер, є лише скромним внеском до «всесвітньої скарбниці мракобісся».

Утім, така картина суперечить поширеному у Східній Європі уявленню про соціально-політичні реалії Західної України. Зокрема, багато сучасних російських публіцистів на підставі стійких прозахідних настроїв населення описуваного регіону роблять висновок про належність його до сучасної буржуазно-демократичної індустріальної й постіндустріальної цивілізації. Очевидно, що ті або інші події та явища припускають різне їх трактування. Проте відзначимо спірні моменти, а також окремі прогалини.

В історіографічному огляді, вказуючи на похибки у творах деяких колег, авторка рекомендує науковим колам України, де, до речі, рецензована праця майже недоступна, «переробити», тобто переосмислити, історію (с.15). Утім, німецька дослідниця демонструє неувагу до досліджень своїх попередників. Зокрема, навіть не згадані головні праці провідного українського фахівця з історії УПА Анатолія Кентія². Та й досягнення польської історіографії – монографія Романа Висоцького про ОУН – також не значиться ані у посиланнях, ані у списку використаної літератури. Тож не дивно, що у дослідженні Ф.Брудер трапляються прикрі фактичні помилки й упушення.

На с.45 стверджується, що головне вістря боротьби ОУН у міжвоєнній Польщі було спрямоване проти представників польської влади й польської правлячої верхівки, тоді, як насправді найбільшу кількість терактів українські праворадикали до 1939 р. провели проти тих співвітчизників, яких вони вважали «націонал-зрадниками».

У главі 2.4.12 ідеться про проголошену в березні 1939 р. незалежну Карпатську Україну (проіснувала один день і була окупована угорськими військами), яку названо «Українським П'ємонтом». Проте традиційно «Українським П'ємонтом» в історіографії прийнято називати Галичину. Населення ж Закарпаття як у наукових колах України, так і серед інтелектуалів сусідніх центральноєвропейських держав має імідж цілковито спокійного.

На с.109 згадується, що створена завдяки ОУН організація Карпатська Січ вела партизанську боротьбу проти угорської армії в Закарпатті до середини квітня 1939 р. (тобто, виходить, протягом одного місяця). На с.111 можна знайти відомості про те, що герілья Карпатської Січі тривала вже два місяці. В обох випадках дані не підкріплені посиланням на відповідне джерело. Досі про партизанську боротьбу Карпатської Січі в історіографії не представлено документальних свідчень.

Із праці польського історика запозичено інформацію про те, що в 1941–1942 рр. «близько 80% членів ОУН(б)» були розстріляні або заарештовані нацистами (с.155). Насправді це виглядає як багаторазове перебільшення. З емігрантської української літератури в монографію німецької дослідниці перекочувало твердження про те, що націоналісти створили УПА наприкінці 1942 р. (с.15, 155, 233), що сталося лише навесні 1943 р. На с.155 стверджується, що радянські партизанські формування ввійшли на територію Волині і Полісся на початку 1943 р., але відомо, що це трапилося кількома місяцями раніше і, власне, послужило однією з причин створення УПА.

На думку Ф.Брудер, «найбільші військові зіткнення ОУН–УПА мала з радянськими партизанами» (с.213). Тим часом навіть суто міжпартизанська боротьба УПА проти польської Армії крайової, яка точилася протягом 1943–1944 рр., була значно більш інтенсивною, масштабною, послідовною і жорстокою.

У монографії розроблено складну стратифікацію особового складу УПА. Виділено вісім категорій людей, які з різних причин і різними шляхами потрапили до лав збройних формувань націоналістів (с.183–187). При цьому жодним чином не згадується про чи не найголовніше джерело поповнення повстанської армії – масові мобілізації західноукраїнського селянства, що їх бандерівці проводили під загрозою страти.

На с.250 авторка висловлює подив із приводу розколу ОУН в еміграції в 1948 р., хоча відомо, що однією з причин цієї кризи була боротьба за джерела фінансування, адже одна частина керівництва націоналістів вирішила співпрацювати з ЦРУ США, а інша – з розвідкою Великобританії.

Ніде у праці не наводиться сумна статистика результатів війни, що точилася у Західній Україні протягом 1944–1954 рр. При тому, що ці вражаючі цифри вже не раз опубліковані.

Узагалі, не завжди зрозуміла розстановка німецькою дослідницею пріоритетів. У главі про фінансування ОУН (2.4.1) поряд з іншими джерелами (експропріаціями підприємців, інтелігенції і т.д.) не згадано про основний канал фінансування націоналістів у довоєнні роки – пожертви представників української діаспори у США і Канаді. Та й така цікава сторінка історії, як співпраця ОУН із легендарними спецслужбами III райху, а до того – із розвідкою Ваймарської республіки у книзі Ф.Брудер абсолютно не розкрита й згадується лише мимохідь, хоча саме німецькій дослідниці тут усі карти в руки! Розділ про антипольську акцію УПА зайняв усього 13 сторінок (менше 5% тексту), тоді, як під час цієї найбільшої збройної акції ОУН за весь період її існування загинуло до 100 тис. осіб.

З іншого боку, у монографії не бракує повторів. Так, у кількох главах акцентується увага на антисемітизмі і полонофобії ОУН. У недосвідченого читача це може створити спотворене уявлення про дану партію. Адже поляки та євреї посідали, відповідно, друге і третє місце в ієрархії об'єктів етнічних фобій західноукраїнських праворадикалів – принаймні до 1942 р. головним ворогом вважалися росіяни як національність, і Росія («біла чи червона») як держава. До того ж, від моменту вступу у війну США бандерівці розпочали перегляд свого ставлення до євреїв.

Не зрозуміло, чому за верхню межу дослідження обрано 1948 р., адже наказ про саморозпуск УПА було видано 3 вересня 1949 р., а останнього головного командира Української повстанської армії оперативники МГБ заарештували у травні 1954 р.

Подекуди незрозуміла сама логіка дослідження. Наприклад, згадка, що з'являється у внутрішньому документі ОУН–УПА, про «боротьбу з тими діями щодо жінок, які суперечать націоналістичній моралі» (с.161–162) тлумачиться як непряме свідчення сексуального насильства повстанців щодо мирного населення. Але враховуючи сувору статево мораль в ОУН і дисципліну УПА йдеться радше про запобігання звичайній статевій розбещеності.

З інформації про вигнання з лав ОУН її членів через п'ятику Ф.Брудер робить висновки про поширений серед українських праворадикалів «алкоголізм» (с.162). Але факти свідчать саме про зворотне – украй низький рівень вживання алкоголю членами ОУН і її збройних формувань. Ця доволі незвична для слов'янської країни обставина тим більш дивна, якщо порівняти у цьому плані українських повстанців і радянських партизанів.

Ставлення бандерівців до жінок німецька дослідниця характеризує як суміш «зашкарублості й відсталості». Проте саме залучення представниць прекрасної статі до політичної боротьби й повстанської війни, у т.ч. як бойовиків, ішло врозріз із традиційними моделями поведінки населення Волині та Галичини.

Не завжди критичним є поведження із джерелами. Схоже, що інколи авторка потрапляє у стандартну «пастку секретності», зокрема, механічно запозичуючи інформацію з внутрішньої документації польських спецслужб. Наприклад, існування у середині 1920-х рр. Союзу українських фашистів радше всього є плодом уяви агентури силових структур Польщі (с.32).

У ряді випадків бачимо невинуватому довіру до мемуарів. Зокрема, здебільшого на спогадах ґрунтуються глави про участь місцевої української міліції в погромах 1941 р. (3.4.3) і знищення відділами УПА єврейських груп виживання у волинських і галицьких лісах (4.4.4). Опис виглядає більш-менш правдоподібним, але при цьому твердження й узагальнення Ф.Брудер грішать категоричністю, хоча саме при розкритті настільки дражливої теми міжнародних стосунків слід було б чекати від дослідниці максимальної вивірності і коректності у думках та формулюваннях.

Робота містить спроби дати відповіді на низку важливих питань, проте у книзі Ф.Брудер марно шукати виразного пояснення не стільки радикалізму, якого якраз було забагато у ті часи, а незвичайної сили УВО–ОУН. Якщо, наприклад, для УПА аналогів вистачає, то ОУН мала феноменальну, або, принаймні, видатну здатність чинити опір

настільки різним і настільки ж безжальним режимам – у цьому сенсі в історії Європи ХХ ст. дуже складно віднайти якусь іншу схожу політичну організацію. Німецький історик так і не сформулювала своєї відповіді на питання, у чому ж полягали причини такої жорсткості (твердості) й, водночас, гнучкості українських націоналістів?

Зауваження викликає й лексичне оформлення оповідання. Наприклад, дуже часто зустрічаються три новомодних слова-паразита, занадто популярних у гуманітарних колах як Східної, так і Західної Європи: наратив, дискурс, ідентичність. Утім, їх значення вельми аморфне й розмите, крім того, подібна лексика нерідко вживається не до місця. Для позначення відповідних понять, явищ і процесів існують куди більш звичні, усталені, зрозумілі та, найголовніше, чіткі терміни.

На завершення відзначимо, що суто фактичних помилок у праці Ф.Брудер на порядок менше, ніж в узагальнюючих роботах деяких українських авторів³. І хоча далеко не всі положення німецької дослідниці виглядають обґрунтованими, в її праці достатньо узагальнень, оцінок і висновків, що, скажімо, у позитивний бік відрізняє цю монографію від аналогічних розробок провідних польських фахівців із даного питання⁴. Загалом, у виданні представлена загальна картина історії ОУН в найважливіший період її діяльності.

¹ Bruder F. «Den ukrainischen Staat erkämpfen oder sterben!». Die Organisation Ukrainischer Nationalisten (OUN). 1929–1948. – Berlin: Metropol, 2007. – 299 s. Далі за текстом у дужках посилання на сторінки цього видання.

² Кенітій А. Українська повстанська армія в 1942–1943 рр. – К., 1999; Його ж. Українська повстанська армія в 1944–1945 рр. – К., 1999.

³ Див., напр.: Киричук Ю. Український національний рух 40–50-х років ХХ століття: ідеологія та практика. – Л., 2003; Русначенко А. Народ збурений: Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940–1950-х роках. – К., 2002.

⁴ Wysocki R. Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów w Polsce w latach 1929–1939. – Lublin, 2003; Motyka G. Ukraińska partyzantka 1942–1960. Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i Ukraińskiej Powstańczej Armii. – Warszawa, 2006.

*О.С.Гозун (Санкт-Петербург,
Російська Федерація – Берлін, Німеччина)*

Яремчук В.

Минуле України в історичній науці УРСР післясталінської доби. – Острого: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2009. – 526 с.

Сучасна українська історіографія демонструє освоєння нових «територій», серед яких бачимо «нову інтелектуальну історію». Саме у річищі її ідей написано й монографію дослідника з Національного університету «Острозька академія» Віталія Яремчука. Вона присвячена вивченню українського минулого в історичній науці УРСР періоду середини 1950-х – середини 1980-х рр. Одразу ж зазначимо, що назва книги одночасно є вужчою та ширшою за її зміст. Вужчою, тому що «післясталінська доба» в УРСР тривала до 1991 р., а ширшою, оскільки праця охоплює проблематику не тільки змісту радянських версій минулого України, а і широкого соціокультурного ландшафту цього ідейного поля. Втім, учений достатньо переконливо обґрунтував хронологічні межі студії, як й її предмет у цілому, у вступній частині. Як доводить автор, історична наука в Радянській Україні періоду «продуктивної летаргії» (так його назвав по відношенню до відповідного часу в історіографії Радянської Білорусії Р.Лінднер) є цікавою для дослідників як «річ у собі» й з точки зору розуміння сучасного становища вітчизняної історичної науки.

Вступ містить, крім зазначеного, всі традиційні компоненти, котрі вводять читача в «лабораторію» вченого. Достатньо насиченою у змістовному плані є його «історіографічна» складова. Розкриваючи її, В.Яремчук показав, що проблематика монографії перебуває на маргінесі дослідницьких інтересів фахівців як в Україні, так і за її межами й така ситуація певною мірою є закономірною. «Хронологічна» близькість розгляду-